

דמות האשה במישור הסמלי ביצירת עגנון

רות (רחל) אדלר

ש.נ.

ידוע שעגנון הוא סימבוליקן גדול. סיפוריו מתפרשים בשני מישורים – האחד חיצוני, פשוט, והשני פנימי מלא רזים ורמזים.¹ בעולם פנימי זה ימצא הקורא לא אנשים ועצמים כי אם סמלים וסמלי-סמלים. סמלים אלה רובם ככולם לקוחים מעולם היהדות. בלי פענוח הסמלים לאור הספרות היהודית שממנה הם נזונים, יפסיד הקורא הרבה ממשמעות הסיפור, התודעה הלאומית שלו, או הכוח המיתי, כפי שהוא מכונה על ידי אחרים,² שהוא חלק אינטרגלי של יצירותיו. מי שהודר לתוך המישור הסמלי של הסיפור מוצא עד כמה לאומי הוא סופר זה ומה גדולה החרדה שהוא חרד לגורל עמו.

במקום אחר בחנו את דמות האשה העולה מיצירותיו במישור החיצוני וראינו מה משמעותה מנקודת הראות החברתית של הסופר.³ הנה נחזור עתה פנימה ונברר איזו משמעות לאומית-היסטורית טמונה בדמות האשה, אם לחיוב אם לשלילה. במישור הפנימי-הסימבולי של היצירות, מי היא האשה ביצירת עגנון?

כשם שהתנ"ך שימש לעגנון מקור מחצבת לעיצוב דמות האשה במישור החיצוני, כן הטביע הוא את חותמו גם על עולם הסמלים שלו. כשאנו מתבוננים בתנ"ך אנו מוצאים והנה כנסת ישראל נמשלת לאשה באמנה שהאלהים, דודה, זוכר את אהבת כלולותיה. כן בירמיהו (פרק ב) וכן גם בשיר השירים, שלפי תפיסת חז"ל אינו אלא שיר אהבה בין הדוד, האלהים, ורעייתו, כנסת ישראל. יש גם שכנסת ישראל מתוארת כדמות אשה בוגדת הנוטה מן הדרך והולכת אחרי מאהבים זרים, דהיינו אלהים אחרים. כך עולה דמותה ביחזקאל

1. ראה דב סדן. על ש"י עגנון: מסה, עיון וחקר (ת"א: הקיבוץ המאוחד, 1967), עמ' 74-93.
2. ש"י פנואלי, יצירתו של ש"י עגנון (ת"א: הוצ' תרבות ותנועה, 1969), עמ' 50.
3. ר. אדלר, "ש"י עגנון וספר משלי", בצרון, כרך ח' (סדרה חדשה), 31-32, קיץ-סתיו, תשמ"ו, עמ' 42-51.

1114 - ס' היצירה. קי דיקויג
ציב ש. נ. (משה)

(פרק טז) ובהושע (פרק ג) למשל. והנה מופיעה התגלמות של הטוב שביהדות בדמות אשה – "אמרי לחכמה אחותי את" (משלי לא, י) ולפי דברי רש"י שם, כל הדברים הנאמרים על אשת חיל במשלי לא נאמרו אלא באופן סימבולי על התורה. ואיפכא, גם המינות והעבודה הזרה מתגלמות באשה – האשה הזרה המופיעה במשלי.

עגנון, שיצר את דמות האשה החיובית על פי הדוגמא של אשת חיל שבמשלי, ואת הדמות השלילית שם בדפוס הנוכריה, העביר באופן ישיר את הסמליות של התנ"ך לטופס הטמיר של הסיפור. ובכן, עשה את הדמות החיובית סמל למאור הפנימי האוטנטי של כנסת ישראל והדמות השלילית עשה סמל להשפעות זרות ולסטרא אחרא. הבה נבדוק את דמות האשה בסיפוריו על פי תפיסה סימבולית זאת.

הקורא את הסיפור "תהלה" יכיר מיד שאין בו תיאור של אשה זקנה גרידא. מתוארת זקנה שעלמות יש בה, שביכולתה לקבוע את יום מותה, שעברה יסורים לא רגילים ושהשקפתה על החיים מפליאה מבחינת האופטימיות והלמדנות שבה. כל דמותה אומרת דרשני. אין זאת כי אם דמות המגלמת בתוכה את יופיה וטהרתה של כנסת ישראל⁴ – זקנה אבל צעירה. כולה חסד ואהבת הבריות ואהבת הארץ. סבלה הגדול בגלות, שכולה, אלמנותה והמרת דת בתה – כל אלה מעידים עליה שכנסת ישראל היא, שנשארה מנותקת מעברה ומעתידה בגולה (כפי שמתואר המצב ב-אורח נוטה ללון, למשל). מן העובדה ששמה הגלתי הוא תילי, שמשמעו תל-חרבות, ושמה הישראלי הוא תהילה, שמשמעו שבת. אנו למדים שאפילו היופי שבכנסת ישראל מתנוון בגלות (בדומה לרעיון של שכונתא בגלותא), ובארץ ישראל הוא שב ומתחדש (בדומה לרעיון של "אין השכינה שורה אלא בארץ ישראל"). אם תהילה מסמלת באמת את היהדות המסורתית, שחוט של חסד משוך עליה, כי אז נמצאת בסיפור גם הרדה לגורל העם, כיוון שתהילה הולכת לעולמה. היופי והמאור של ישראל סבא מסתלקים; אין להם עוד דריסת רגל בעולם המודרני.

הסופר עצמו מזהה את אמו ככנסת ישראל בסיפור "המטפחת". שם הוא כותב שכאשר נסע אביו ליריד נשארה אמו כאלמנה המתוארת באיכה, שפירשה רש"י כ"אשה שהולך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אצלה"⁵. במישור הסמלי של הסיפור, אם כן, האם היא כנסת ישראל המחכה בכליון עינים לבעלה, הקב"ה, שעזבה לזמן קצר. את המטפחת, שמביא האב מתנה לאם, שהיא סמל המופיע בהרבה מיצירותיו של עגנון, מפענח דב סדן

4. גם קורצווייל מעיד אגב אורחא שתהילה היא התגלמות של היופי של כנסת ישראל אבל אין הוא מפתח את

דבריו – ראה מסות על סיפורי ש"י עגנון (ירושלים ות"א: שוקן, תשל"א), עמ' 296.

5. אלו ואלו, עמ' רנז. כל הציטטות ממהדורת שוקן, 1967.

- כקשר ב
המסמל:
הנראה
שבין הק
השונות
לא אהדנ
כבר
לצרכים
"ציפורי"
שמע. יונ
האם עול
לבו של
ישראל ה
גם ה:
"אחות" ג
שזרועות
והוא גומו
כי היא מז
הזיווג
ממשפחה
כן גם שפ
להתאחד:
ליפו לפני
אף סי
דינה, א
ורחמים וס
6. דב סדן.
7. ש"י עגנון.
8. תמול ש
9. על האב

הטוב שביהדות בדמות אשה שם, כל הדברים הנאמרים על ואיפכא, גם המינות והעבודה

של אשת חיל שבמשלי, ואת הסמליות של התנ"ך לטופס יור הפנימי האותנטי של כנסת אחרא. הבה נבדוק את דמות

ל אשה זקנה גרידא. מתוארת שעברה יסורים לא רגילים ינות שבה. כל דמותה אומרת יתה של כנסת ישראל⁴ – זקנה קבלה הגדול בגלות, שכולה, ישראל היא, שנשארה מנותקת זה ללון, למשל. מן העובדה שראלי הוא תהילה, שמשמעו ין בגלות (בדומה לרעיון של לרעיון של "אין השכינה שורה ית המסורתית, שחוט של חסד ייוון שתהילה הולכת לעולמה. את רגל בעולם המודרני.

זפחת". שם הוא כותב שכאשר שפירשה רש"י כ"אשה שהולך של הסיפור, אם כן, האם היא ובה לזמן קצר. את המטפחת, ותיו של עגנון, מפענח דב סדן

כקשר בין העם ואלוהיו.⁶ העלילה הסימבולית תתפרש איפוא כך: הבן, הסופר עצמו, המסמל את בני דורו, לוקח את המטפחת, סמל לקשר בין העם ואלוהיו, ונותנה לעני מגואל הנראה לו כמשיח. פירוש למעשה זה במישור הסמלי הוא שהדור החדש מאבד את הקשר שבין הקב"ה ובין כנסת ישראל על-ידי התקשרות עם משיח מדומה, שיכול להיות הצורות השונות שלבשה גאולת ישראל בזמן האחרון, כגון הסוציאליזם, הקומוניזם וכדומה שעגנון לא אהדם.

כבר צויין במקום אחר כי האם מופיעה כדמות חיובית ביצירות עגנון.⁷ היא דואגת הן לצרכים החומריים של ילדיה והן לחינוכם לקיום מצוות. כך מתוארת האם במיוחד בסיפור "ציפורי", וכך עולה היא אף בזכרוננו של יצחק קומר הרואה את אמו מזרזתו לקרוא קריאת שמע. יום פטירת אמו מקרבו שוב אל בוראו והוא הולך להתפלל על-יד הכותל. אהבת האם עולה בקנה אחד עם אהבת השם – "שתי אהבות אהבת השם ואהבת אמו, הרגישו את לבו של יצחק."⁸ במישור הסמלי נראה שהאם היא באמת הדמות של המסורה, של כנסת ישראל הנאמנה כפי שהיא מופיעה במשלי, "אל תטש תורת אמן".⁹

גם האחות בסיפורי עגנון משמעה כאחות במשלי, "אמר לחכמה אחותי את". בסיפור "אחות" נעמן, שהתרחק מאמו וממשפחתו והולך אחר שרירות לבו, אחרי עדה ואחרי צלה, שזרועותיה "מקיפות כנחשים את צוארו", חש יום אחד שנמאסו עליו הנשים "הנכריות" והוא גומר בלבו לשוב אל אחותו למרות פחדו שתפקוד עליו עוונותיו. הוא מתגעגע עליה כי היא מזכירה לו את אמו.

הזיווג שבין עקביה ותרצה ניתן גם הוא להתפרש באופן דומה. עקביה, שמוצאו ממשפחה מתבוללת, חוזר למקורו היהודי על-ידי נישואיו עם תרצה, היינו כנסת ישראל. כן גם שפרה, כשמה כן היא, מסמלת את היופי שביהדות, אלא שאין יצחק קומר מצליח להתאחד אתה, מפני שלא הוציא את סוניה מלבנו: הוא מרגיש הכרח לנסוע אליה מירושלים ליפו לפני נישואיו עם שפרה.

אף סיפור בעל רקע מודרני, כגון "הרופא וגרושתו", ניתן להתפרש לפי תפיסה זאת. דינה, אשת הרופא, הרי היא תהילה בלבוש מודרני. כמוה היא דמות מעולה של חסד ורחמים וסבלנות. אבל הרופא המודרני, איש המדע, אינו יודע לחיות אתה חיים הרמוניים.

6. דב סדן, על ש"י עגנון, הפרק "מעשה מטפחת".

7. ש"י עגנון וספר משלי".

8. תמול שלשום, עמ' 341.

9. על האב כסמל להקב"ה, ראה את מאמרו של סוכנר במולד, אייר-סיוון, תשכ"ז, עמ' 44.

זל כנסת ישראל אבל אין הוא מפתח את (ש"ל), עמ' 296.

ממה
כדמות ה
ואורייתא
האבי
הלאומית
שהרוכל
האדונית
הצד הלז
לסביבה
אסוציאצ'
מיתת בע
לז, לד א
שהאדוני
שאינה או
בעליל -
כי אם הל
ניצל על-
שמע.
יוסף ו
כמאה עד
עליה שס
ניתן להח
ימצא מבו
גוצרית. ז
מביתה לי
מעניי

הוא מתגעגע עליה לפני שנישא לה, וגם אחרי שהוא מגרשה הוא ממשיך לקרוא אליה "אחות אחות בואי אצלי". אך בעייתו היא, שהוא אינו מסוגל לחיות אתה בשלום. דומני שמבחינה סימבולית-לאומית נוסחה בסיפור זה הבעייה הדתית של האדם המודרני. הוא יודע להוקיר את יופיה של כנסת ישראל מרחוק, אבל אינו יודע להזדווג עמה זיווג מוצלח, בגלל מידת הספקנות שבו. ייתכן שסיפור זה חושף את עצם בעייתו הדתית של עגנון עצמו שעל אף געגועיו הגדולים על היהדות המסורתית הטהורה מקרקרת בתוכו ספקנות מודרנית המונעת ממנו אפשרות של הזדווגות שלמה והרמונית, ללא הסתייגויות, עם המסורת. בדומה לרופא המסתכל בדינה ומהרהר כמה ש"פניה נקיים מכל דופי. מה נאה עולם זה שאשה זו שרוייה בתוכו",¹⁰ כן סוקר עגנון את העולם האידיאלי והאותנטי של היהדות המסורתית, ובדומה לרופא אין הוא יכול להתאחד עם העולם הזה כי אם להסתכל עליו תמיד מתוך ריחוק מסויים.

במאמרו על "עידו ועינים" מראה טוכנר שעגנון כיוון להראות שגם היהדות האורתודוקסית המאובנת (המסומלת בסיפור על ידי גמזו) וגם היהדות החדשה של מדע והשכלה (המסומלת על-ידי ד"ר גינת), אינן מצליחות להזדווג עם גמולה, המסמלת את השכינה ואת התורה.¹¹ הראשון אינו יודע כיצד להתנהג עם גמולה והשני ממיתה על-ידי התקרבותו. האורתודוקסיה המאובנת אינה "בעל" ראוי לכנסת ישראל האותנטית, והיהדות המדעית החדשה, עם ביקורת המקרא שלה, ממיתה את כנסת ישראל כאשר היא מתקרבת אליה. סיפור זה הוא כולו קריאת אזעקה על מצב העם ומשברו - המכה אנושה ותרופה אין לה.

אזעקת ייאוש כזאת עולה גם מן הסיפור "עגונות". דינה מסמלת בלי ספק, כמו דינה המופיעה ב"הרופא וגרושתו", את כנסת ישראל היפה. היא מתגרשת מיחזקאל, ש"עומדות היו רגליו בשערי ירושלים ועיניו ולבו נתונים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות שבגולה",¹² המסמל כנראה את היהדות הגלותית. דינה מבקשת לדבוק ביהודי האידיאלי והמקורי, הישראלי הטהור, שהוא בן אורי. דינה עולה כשכינה בדמות אשה נאה, עטופה שחורים, המחפשת את בן זוגה.¹³ אבל יהדות יפה ואותנטית זו עגונה היא, כיון שהתגרשה מן היהדות הגלותית אבל טרם הצליחה לגלות את בן אורי, היהודי האידיאלי החדש.

10. על כפות המנעול, עמ' תפח.

11. מ.טוכנר, פשר עגנון (הוצ' מסדה, תשכ"ח), עמ' 106-122.

12. אלו ואלו, עמ' תיג.

13. שם, עמ' תיד, תטו.

ממה שהובא עד כאן נראה, שדמות האשה החיובית מתחלפת אצל עגנון ועולה לפעמים כדמות השכינה ולפעמים כדמות כנסת ישראל, דוגמת המימרא קודשא בריך הוא, ישראל, ואורייתא חד הוא. היא עולה כדמות האותנטיות האידיאלית והמיוחדת שבעם ישראל. האנשת כוחות הרע היא האדונית הלני שבסיפור "האדונית והרוכל". המשמעות הלאומית בסיפור זה היא כמעט השכבה העליונה שלו. מתחילת הסיפור ועד סופו מודגש שהרוכל הוא יהודי, אף על פי שהוא מבקש להתעלם מזהותו הלאומית על-ידי חסותו בצל האדונית הנוכרית. האדונית היא נוצריה אדוקה, הנושאת את שם אֵם אלהים על שפתיה. הצד הלאומי בסיפור מובלט גם בשמות הגיבורים. לא בכדי נקרא הרוכל היהודי הבא לסביבה הזרה של האדונית – יוסף. אם מסופק הקורא בכונת הסופר להעלות בזה אסוציאציה עם סיפורי המקרא על יוסף, תבוא לשון הסופר ותוכיח. כאשר שואל הרוכל על מיתת בעלה, אומרת לו האדונית: "מה איכפת לך אם חיה רעה אכלתהו".¹⁴ ובבראשית לז, לד אומר יעקב על יוסף: "חיה רעה אכלתהו". וכן נראית האסוציאציה מן העובדה שהאדונית, כמו אדוני יוסף, אינה אוכלת עמו יחד – "וכל שיש לה נתנה בידו חוץ מן הלחם שאינה אוכלת עמו על שלחן אחד".¹⁵ הצד השווה שבין דברים אלה לדברי המקרא נראה בעליל – שם נאמר "וכל יש לו נתן בידו... ויעזב כל אשר לו ביד יוסף ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אוכל..." (בראשית לט, ד-ו).¹⁶ אף דרך ההצלה דומה. יוסף שבמצרים ניצל על-ידי יציאתו החוצה וכך גם ניצל הרוכל יוסף, בצאתו מבית האדונית לקרוא קריאת שמע.

יוסף מסמל, איפוא, את היהודי שבגלות. והאדונית מה היא מסמלת? שמה הלני מוכיח כמאה עדים שהיא סמל להלניזם. ושם אלהיה שהיא מעלה תמיד על שפתיה מוסיף להעיד עליה שסמל היא גם לנצרות. פשר הסיפור במישור סימבולי הוא בוודאי לאומי-דתי. הוא ניתן להתפרש כביטוי לשלילת הגלות מצד עגנון. היהודי הגלותי, "הרוכל הנודד", לא ימצא מנוחה בהתחברותו עם האדונית הנאה והזרה הזאת, בהידבקות בתרבות היוונית-נוצרית. אדונית זאת תחילה מקרבת אותו וסופה ששוחטת אותו. הרוכל מנצח רק בצאתו מביתה לקרוא קריאת שמע, וכן נחלץ העם מאובדן רק בנאמנותו למקורו היהודי. מעניין שגם לאחר שמרגיש הרוכל לא טוב בנוכחותה של האדונית, ואפילו אחרי שזו

הוא ממשיך לקרוא אליה לחיות אתה בשלום. דומני של האדם המודרני. הוא להזדווג עמה זיווג מוצלח, ייתו הדתית של עגנון עצמו מקרקרת בתוכו ספקנות נית, ללא הסתייגויות, עם ונקיים מכל דופי. מה נאה 'ס האידיאלי והאותנטי של העולם הזה כי אם להסתכל

יון להראות שגם היהדות ה היהדות החדשה של מדע וג עם גמולה, המסמלת את מולה והשני ממיתה על-ידי לכנסת ישראל האותנטית, את כנסת ישראל כאשר היא עם ומשברו – המכה אנושה

מסמלת בלי ספק, כמו דינה נגרשת מיחזקאל, ש"עומדות ולבתי מדרשות שבגולה",¹² ביהודי האידיאלי והמקורי, נ אשה נאה, עטופה שחורים, 'א, כיון שהתגרשה מן היהדות יאלי החדש.

14. סמוך ונראה, עמ' 94.

15. שם, עמ' 97.

16. על האסוציאציה המילולית שבין הסיפור המקראי על יוסף וזה על הרוכל יוסף מעיר גם יעקב בהס בפרו ש"י עגנון, חיים הוז – עיונים מקרא, (חיפה: הוצ' יובל, תשכ"ב), עמ' 121.

מגלה לו את כוונתה לנשכו וקוראת לו "פגרי", הוא ממשיך לשהות אצלה. בכל יום הוא גומר בדעתו לעקור את רגליו משם. אבל אינו עושה כן. כמוהו היהודי בגלות: יש והוא מרגיש לא טוב בגלות והוא מבקש לצאת ממנה אלא שדוחה את השעה עד שנמצא מאחרה. על הצד השווה שבין האדונית הזאת לבין דמויות נשים שליליות אחרות הערנו במקום אחר. סוניה צוויירינג, יעל חיות ובנות יפו מסמלות אף הן את דמות האדונית הזרה בזעיר אנפין, אלא שהן עוטות איצטלה ישראלית. כשם שיוסף הרוכל נמשך אחרי הלני הנוכריה, כן נמשך הגבר הישראלי אחר הדמויות הנוכריות שבארץ. הן מסמלות את הכוח האנטי-יהודי, המבקש להביא הרס רוחני על הגבר.

ניטול לדוגמא את הגיבורה של "גבעת החול", יעל חיות. קרוצה היא מאותו חומר של האדונית. חמדת מעיד על הדימויות שבה וקורא לה "שידה ולא אשה". האדונית נועצת את שיניה לתוך גרונו של הרוכל¹⁷ ויעל חיות נועצת את שיניה לתוך שערו של חמדת.¹⁸ כמו הרוכל יוסף, כן מכיר גם חמדת שלא טוב לו במחיצתה של יעל, שהורסת היא אותו ומשפיעה עליו לרעה, אלא כמוהו כן הוא נמשך אחריה ומוציא את ימיו לצידה בבטלה.

סוניה צוויירינג אף היא מקור החטא כמו שהערנו במקום אחר. יצחק קומר מתקרב אליה, כמו הרוכל לאדונית, בשל בדידותו הגדולה אחרי נסיעת ידידו רבינוביץ. אין הוא מפסיק מלהרגיש את זרותה ואת עליונותה של סוניה עליו, כאילו היתה ממש אדונית, כמו הרוכל שמהרהר באדונית ש"הרי אנו קרובים, הרי סמוכים אנו זה אצל זה ואין אנו זרים זה מזה ואף על פי כן איני יודע עליה היום יותר משידעתי עליה אתמול".¹⁹ כן יצחק וסוניה מתקרבים זה לזה קרבת הגוף, אבל תמיד נשאר ביניהם ריחוק נפשי עצום. סוניה חסרה נאמנות לעמה ולארצה – היא מסמלת את הנצר הזר ביהדות. היא מקבאת באלה שעוזבים את הארץ ורוצה להימנות ביניהם ולא להישאר "קבורה בחולות של יפו בין ים למדבר".²⁰ זרותה ליהדות נראית מידידותה עם כומרית אחת בת עירה²¹ ואף יותר מכך היא נגלית בקשריה לשני דברים המעוררים תמיד את לעגו ואת קצפו של עגנון – ביקורת המקרא ופסלנות. היא נוהה אחרי דבריו של הד"ר שימלמן, המתקן את התנ"ך ברוח הזמן, ונדבכת בתלמידי בצלאל, שהם ומורם בוריס שץ מסמלים בעיני עגנון את תרבות יוון בארץ. הסופר אף מעלה את זיקתה של סוניה לאדונית הלני בעניין זה כאשר הוא מספר שתלמידי

17. סמוך ונראה, עמ' 102.

18. על כפות המנעול, עמ' שנח.

19. סמוך ונראה, עמ' 97.

20. תמול שלשום, עמ' 368.

21. שם, עמ' 117.

בצלאל נ
מרגיש א
שלמה כי
מבקו

כסמלים
המסומלח
הפגאני מ
כוחות זרי
הלבוש הו
הן רוצות
יוון ורומא
שיהיה נא
עולם האז
היפה.

מישור
שביהדות
בלומה, כו
מודרנית"
נראית זר
שהתקשרו
בשבתו אז
לפני מינה
האידיאליני
דמות
המקסימה
רוחמה רוב
לב אליה נ

22. שם, עמ'
23. במיוחד
תשכ"ד

שהות אצלה. בכל יום הוא
זו היהודי בגלות: יש והוא
השעה עד שנמצא מאחרה.
ליות אחרות הערנו במקום
דמות האדונית הזרה בזעיר
נמשך אחרי הלני הנוכריה,
מסמלות את הכוח האנטי-

קרוצה היא מאותו חומר של
לא אשה". האדונית נועצת
יה לתוך שערו של חמדת.¹⁸
של יעל, שהורסת היא אותו
את ימיו לצידה בבטלה.

אחר. יצחק קומר מתקרב
נת ידידו רבינוביץ. אין הוא
וילו היתה ממש אדונית, כמו
ו זה אצל זה ואין אנו זזים זה
ז אתמול".¹⁹ כן יצחק וסוניה
וק נפשי עצום. סוניה חסרה
היא מקבאת באלה שעוזבים
ות של יפו בין ים למדבר.²⁰
²¹ ואף יותר מכך היא נגלית
של עגנון – ביקורת המקרא
ת התנ"ך ברוח הזמן, ונדבכת
עגנון את תרבות יוון בארץ.
זה כאשר הוא מספר שתלמידי

בצלאל ביקשו לצייר את סוניה בדמות הלני.²² השפעתה על יצחק כה חזקה עד שיצחק
מרגיש את ההכרח לשוב אליה לפני נישואיו עם שפרה ואולי מפני זה אין חזרתו לשפרה
שלמה כי הוא לא עקר עדיין את האשה הנוכריה מלבו והיא מופיעה גם בחלומותיו.

מבקרים אחדים כבר עמדו על טיבן של בנות יפו בסיפור "שבועת אמונים" וראו אותן
כסמלים לחיצוניות הגויית, ליפיפותו של יפת. בסיפור זה מוצגת היהדות האותנטית
המסומלת על-ידי שושנה מול כוחות אלייליים וזרים המסומלים על-ידי בנות יפו. על הצד
הפגאני שבבנות אלה כבר כתבו מבקרים שונים²³ ולענייננו דיינו בקביעה שהן מסמלות
כוחות זרים ואנטי-יהודיים. כמו יעל וסוניה עוטות גם הן איצטלה ישראלית, אלא שתחת
הלבוש החיצוני שוכנת נשמת האדונית. בנות אלה גם הן חסרות נאמנות לעמן ולארצן. גם
הן רוצות לעזוב את הארץ, כמו יעקב רכניץ, ומוצאות נחת רוח דוקא בשיחות על תרבות
יוון ורומא וכן על איבסן ושילר. אף על פי שנשבע יצחק לשושנה, למסורת היהודית,
שיהיה נאמן לה, מבכר הוא כתחליף את יפיפותו של יפת, את החושניות של הגויים ואת
עולם האצות, עולם המדע הגויי, ואלה מרחיקים אותו ממקורו, מאהובת בעוריו, משושנה
היפה.

מישור סימבולי-לאומי אנו מוצאים אף "בספור פשוט". בלומה מסמלת את היופי
שביהדות בתכונותיה החיצוניות, וגם שמה דומה לזה של שושנה (בלומה משמעה פרח). גם
בלומה, כמו שושנה, היא אהובת בעוריו ותאומתו של הגבר, העוזב אותה למען "בחורה
מודרנית", מינה, שספגה תרבות הגויים בגימנסיה והיא זרה לעולם היהודי כשם שהיא
נראית זרה להוריה היהודיים כאשר נראית מטיילת איתם. כמו הרוכל ויצחק קומר,
שהתקשרו עם האשה הזרה כדי להפיג את בדידותם, כן הירשל התקרב אל מינה כך.
בשבתו אצל גילדנהורן רצה הירשל להעביר את רגש הזרות מעליו והתחיל שופך את שיחו
לפני מינה וכך נתארסו. אלא שהירשל השלים לבסוף עם העולם החיצוני הזה והשאיר את
האידיאלים ואת בלומה לעולם החלומות שלו.

דמות האדונית הזרה מופיעה גם בסיפור "לילות". שם מבקש הסופר את דמותה
המקסימה והרחוקה של סליבילה ואינו שם לב לרוחמה הקטנה, הקרובה אליו כל כך.
רוחמה רומזת וודאי על יופיה של כנסת ישראל ("ורחמתי את לא רוחמה") שאין היהודי שם
לב אליה מפני שלבו הולך שבי אחר הברק החיצוני של סליבילה, הכישוף היווני המקסים

22. שם, עמ' 156.

23. במיוחד הרחיבה דינה שטרן את הדיבור על זה בחוברתה "הבגינה ולקחה", הוצאת מחברות לספרות,

תשכ"ד.

לברלין ולשוב לארץ ולהכניס בתוך פעוטים ישראלים גינונים גרמניים.²⁷
עגנון נמנה עם אלה שיצאו מבית מדרשם של שר"ל ואחד העם. הוא תובע שהעם היהודי יהיה נאמן ליהדותו ולייעודו ויהיה כולו יהודי אותנטי טהור, בלי שמץ של השפעות יוון ורומא ובלי מנטאליות אלילית-חושנית. יש לתקן איפוא את דברי שמיר ולומר שלפנינו לא "סופר מערבי מובהק" כי אם סופר יהודי מובהק, שיהדותו מתבטאת אפילו ביצירותיו ה"חילוניות".

נימה פסימית חזקה חופפת על יצירותיו של עגנון במישור הסימבולי. אין האדם בוחר בטוב אלא עוזב את האותנטי, את מקור המים החיים, והולך אחרי הזר והמעושה, הכחל והשרק החיצוניים. הוא מואס באהבת בעוריו, תאומתו, שנתגדל אתה, ונמשך דוקא אחרי האדונית בגולה, ואחרי יעל חיות ובנות יפו בארץ. הוא מכיר בה שהיא בעוכריו ובכל זאת הוא נמשך אחריה. הסופר ניסח את בעייתו, בעיית האדם המודרני כך: "רוחמה זו שווה יותר מיעל חיות. אם כן למה הנחתי את רוחמה ורצתי אחר יעל חיות, מפני שבאותו פרק עדיין לא הבשיל שכלי, ונהגתי כמנהג הבחורים שבחרים ממה שיפה להם ורצים אחר מה שאין יפה להם. ולא בחורים בלבד עושים כן אלא כל אדם עושה כן".²⁸

קו פרוידיאני מורגש ביצירותיו. האדם מבקש להרוס את עצמו והולך אחר הרע, אף על פי שיודע הוא שבנפשו הדבר. לעומת "ספר המעשים", שבסיפוריו מורגש המוטיב של כשלון האדם בגלל גורמים חיצוניים המעכבים אותו תמיד, עולה מן היצירות שהובאו בדיון זה דחף פנימי באדם להרוס את עצמו. הרוכל בשאר אצל האדונית, בדיוק כמו שעשה שמשון אצל דלילה, גם לאחר שהכיר בכוונותיה הרעות כלפיו; חמדת מבקש את יעל חיות, אף על פי שהוא יודע שהיא הורסת אותו; וכן נמשך יעקב רכניץ אחר בנות יפו. הדחף הפנימי להתאבדות מופיע כמוטיב חזק אצל גמולה, ב"עידו ועינים", המבקשת להמית את עצמה על-ידי העלאת שיר הגרופית על שפתיה.

כן מפעפע ועולה מיצירות עגנון הד קולו של ייאוש תהומי. אין פתרון לבעיית האדם. האדם המודרני אינו יודע להתאחד עם כנסת ישראל האותנטית והטהורה ולכן היא הולכת וגוססת. תהילה מתה, דינה, אשת הרופא מתגרשת, שושנה מגמנמת וספק מנצחת וחמדת נוהה אחרי יעל חיות. יצחק קומר, החוזר בתשובה, מת לאחר נישואיו לשפרה, ודינה העגונה עודנה מחפשת את בן זוגה. אם אורח נטה ללון מהווה צעקת ייאוש על גורל העם בגולה, מעלות יצירותיו של עגנון על החיים בארץ ישראל חרדה גדולה לעתיד האומה

אפר מערבי מובהק ותו מאחר שכל המוטיבים את נקודת הראות שלה העולם, המעלים עין מן ז כזה הרואה את עגנון יח טוכנר כמה נובעים מפעפע ועולה הסגנון ; הרוחני. וזאת לא רק רכים יהודיים מסורתיים

אהובת בעוריו, לשובנה האדונית בחוץ-לארץ, כל היהודי בגלות חובק א "העלה" את האדונית ות הגלות, כן שולל הוא כש בחוץ-לארץ ולקחתו

ון ורומא לארץ ישראל. ז, ובוריס שץ מעלה את גד הגדול של הפסלים – יים לארץ, ובעטיין "אדם ונטאליות זרה, גלותית, זה עלייתן לארץ בטהרה ישיבת בטלה בבתי קפה סוביה מתכוננת לצאת

אוניברסיטת בר-אילן, תשי"ח.

27. תמול שלשום, עמ' 159.

28. אורח נטה ללון, עמ' 74.

בארצה.²⁹ מצד אחד אין העבר מספק את צרכיו של הדור: אין תועלת בנישואי דינה ויחזקאל בן הגלות, ואין החזרה אל העבר, אל מאה שערים שאינה אלא בוצ'ץ שבארץ, פותרת את בעייתו של האדם, ומאידך האליליות והזרות שבעם כובשות לבבות ועושות שמות בעם. אם בתחום הריאליסטי מתאר עגנון את תיסכול הגיבור הפרטי, במישור הסמלי מביע הוא דאגה לקיום העם. יצירותיו מעמידות על הפרק במישור הסמלי-לאומי שאלה יסודית אחת – העם היהודי מה יהא עליו?

א

נחום נ
גורדאו שו
המדינאי-ד
עלו על דע
התואמת א
והבנאי ש
ופתרונים,
– המוסד ה
אף על
שקטים גל
מחברם של
בכיבוש א'
הירדן; מד
אביהם של
לוחמים לי
ויכוח ושוח
סלעים. ז'נ
מתחדשים

29. ג. שקד תיאר את המצב כך: "מסורת העבר נתפוגגה כבועה ונתחלפה בערכים מדומים המסלפים את דמות עולמה". ראה אמנות הסיפור של עגנון, (מרחביה ת"א, ספריית פועלים, 1973), עמ' 158.